

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№1/2026

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2026

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.

Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022

Басуға 27.03.2026 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.

Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89

«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курсыжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 27.03.2026 г. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**

Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhn L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev

Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 27.03.2026 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АКМАГАМБЕТОВА Б.Е., САРСЕКЕ Г.Ә., ШАХИН И.	Сұхбат дискурсындағы коммуникативті стратегия мен тактика: қолданыс ерекшеліктері	7
БЕРГІБАЕВА Д.Қ., КЕНЖЕҒАЛИЕВ С.А., СЕРДАЛИНА С.К.	Ділдік лексикон және қостілділік	22
DOSZHAN Z.A., YERSULTANOVA G.T., KNASSANOVA M.T.	Lexicalising myth and cultural memory: a comparative study of kazakh and english mythologemes	31
ЕСКЕЕВА М.Қ., РАЙНБЕКОВА Г.С.	Түркі халықтарының тұрмыстық лексикасы: тарихи және мәдени аспектілері	40
ЖЫЛКЫБАЕВА М.С., САПАРБАЙҚЫЗЫ Ш., СПАТАЕВА С.Т.	Қытай және басқа да шығыс дереккөздеріндегі көне түркі қала атауларында кездесетін -кент/-кет формантының тарихи-лингвистикалық ерекшеліктері	48
ИСКАКОВА Г.Ж., ТЛЕУБЕРДИНА Г.Т., ТАҢСЫҚБАЙ Ә.Қ.	Көркем мәтінді комикс форматына бейімдеудің лингвистикалық негіздері: отандық әдебиетке шолу	57
МАНАПБАЕВА Ж.Ж., АЛПЫСБАЕВА А.Е., ЖУСУПОВА А.У.	Аударма сапасын бағалау тәжірибесі	67
ОСПАНОВА Ф.А., БАЛХИМБЕКОВА П.Ж.	Бизнес терминологиясындағы кірме сөздердің ерекшеліктері	79
SAKYEVA G.O., IBRAIMOVA L.A.	The importance of lexical classification of film discourses in creating a multimedia corpus (based on the film “Alty jasar Alpamys” (“Six-year-old Alpamys”))	90

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБДУЛЛИНА А.Б., СҰЛТАҒАЛИЕВА О.Қ., СЕЙСЕМБАЕВА Ж.А.	Қазіргі қазақ поэзиясындағы ұлттық мінез поэтикасы мен символикасы	98
ALIYEV Y.N., TOIBAZAR A.M., TURDALI T.	The historical figure and the epic hero in kazakh epic poetry (based on the epic of Edige)	108
АЛИМКАНОВА Г.Б., ЖҮСІПОВ Н.Қ.	Ғалым Едіге Тұрсыновтың түркі халықтары фольклоры туралы тұжырымдары	121
ӘЛТАЙ А.Д., ЖӘЛЕЛОВА М.С., ҚИАРЫСТАНОВА Г.Қ.	Қадыр Мырза Әли поэзиясындағы ауыл концептісі және ұлттық болмыс	130
БАКИРОВА Ш.А., БАЙМЫШ Л.Қ.	Ж. Бектұров шығармаларындағы азаттық сарын	140
YERZHANOVA F.M., IBRAEVA ZH.B., MUKANOVA ZH. R.	Reinterpreting the fairy tale: modern trends in kazakhstani children’s literature	151

GALYMZHANOVA Z.T., BAYTANASOVA K.M., KALIYEV A.K.	The narrative structure in S. Seifullin's novel «A hard road, a perilous journey»	162
ИБРАГИМОВА Д.Қ., АСЫЛБЕКҰЛЫ С., ТОҚШЫЛЫҚОВА Г.Б.	Жазушы Сайын Мұратбековтің сыншылық қыры	171
ИХСАН Д.М.	Түркістан мерзімді баспасөзінде ұлттық фольклордың жариялануы мен зерттелуі	181
КЕНЖЕҚОЖАЕВА А.М., ЖУСАНБАЕВА С.Б.	Метапоэтиканың метамәтіндік өлшемдері (А. Құнанбайұлы шығармашылығы негізінде)	192
МАКАТОВА А.А., ӘБСАДЫҚ А.А.	«Абай», «Сана», «Таң» журналдарындағы қазақ фольклор материалдары	202
МҰСТОЯПОВА А.Т., ИБРАИМОВА Ж.Ж., ЖАМАНОВА Ж.Ж.	Джордж Оруэлдің «1984» романындағы псевдокарнавал поэтикасы	211
НҰРБАЕВА А.Н., ТӨЛЕБАЕВА Қ., ДАУРЕНБЕКОВА Л.Н.	Прецеденттік құбылыстардың көркем мәтіндегі қолданысы (Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармалары негізінде)	222
НҰРБАНОВА А.Қ.	Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларындағы білім мен тәрбие құндылықтары	235
СӘРСЕНБАЕВА Ж.Б., ҚҰРМАНБАЙ А.П., ОБАЕВА Г.С.	Айгүл Кемелбаеваның «Мұнара» романындағы әйел бейнесі: архетип және сана трансформациясы	245
СЕЙПУТАНОВА А.Қ., НУРЛАНОВА А.Н.	Ш. Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресіндегі» қазақ рулары туралы мәліметтердің тарихи негізі	257
ХАМИДОВА А.Х., КАНАФИНА М.А., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Женский иронический детектив как форма социокультурного комментария (на материале романа Дарьи Донцовой «Маникюр для покойника»)	267

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚИТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КАЙЫРБАЕВА Ж.К., РАХМЕТОВА Р.С.	Оқушылардың сөзсаптамын тілдесім әрекеті негізінде дамытудың педагогика-психологиялық аспектісі	275
KOILYBAYEVA R.K., KUSMANOVA K.A.	Formation of family values in children on the basis of family discourse	388
МАЖИЕВА Н.А., БАЛТАБАЕВА Н.С., А.БЕРКЕНОВА Р.	ЖОО-да қазақ эпостарды жобалық әдістеме арқылы оқыту	299
ОРАЗ А.Н., МАЛИКОВ Қ.Т., РАМАЗАНОВА Г.Х.,	Қазақ тілін оқытуда корпусстық тәсілдердің лексикалық дағдыларды қалыптастыруға ықпалы	309
ТЕЛГОЖАЕВА Қ.С., ОДАНОВА С.А., ЖАЙЛАУБАЕВА М.Қ.	Ұлттық-мәдени код негізіндегі виртуалды жиі жүйесі: тіл үйренушілердің икемді дағды күзіреттілігін қалыптастыру	334
ТОҒЫЗБАЙ Н.Б., ЕРСУЛТАНОВА Г.С., ЖУМАХАНОВА Н.Н.	ҚАЗТЕСТ жүйесіндегі өнімді сөйлеу әрекеттерінің ерекшеліктері	346

А.Қ. СЕЙПУТАНОВА¹*А.Н. НУРЛАНОВА²

С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан¹
Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, Қазақстан²
(e-mail: anur_81@mail.ru¹, aiimgul@bk.ru²)

Ш.ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫНЫҢ «ТҮРІК, ҚЫРҒЫЗ-ҚАЗАҚ ҺӘМ ХАНДАР ШЕЖІРЕСІНДЕГІ» ҚАЗАҚ РУЛАРЫ ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕРДІҢ ТАРИХИ НЕГІЗІ

Аңдатпа. Ғылыми мақалада қазақ поэзиясының көрнекті ақыны Шәкәрім Құдайбердіұлының қазақтың жазбаша көркем тарихының дамуына үлес болып қосылған «Түрік, қырғыз-қазақ Һәм хандар шежіресі» нысанаға алынып, ондағы қазақ рулары туралы мәліметтердің тарихи негізі туралы сөз етіледі. Сондай-ақ, ақын шежіресінің тарихи мәліметтермен сәйкес келуі дәлелді дәйектермен сараланып, қазақтың рулары туралы мәліметтердің тарихи негізі ғылыми-теориялық тұрғыдан зерделенеді.

Қазақ әдебиетінің тарихындағы шежірелік шығармалар - ұлттық сөз өнеріндегі алғашқы жазба үлгілерінің бірі. Жазба әдеби дәстүрдің қалыптасуында іргетас болып қаланған бұл туындылар әдеби дамудағы тарихилық заңдылығы аясында бағаланады.

Шәкәрім Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ Һәм хандар шежіресінің» қазақ халқының шығу тегі мен шежіресінің қалыптасу тарихына тигізетін әсері орасан зор. Мақалада шежіре қазақ дүниетанымының және тарихи білімінің көрсеткіші, ұлттық тарих үшін аса маңызды деректер қоры екендігі мысалдар негізінде дәлелденеді.

Ш.Құдайбердіұлының шежіресі нақтылығымен, ғылыми негізде жүйеленуімен, жалпы түркі халықтары ата тегінің түп төркінін қамти отырып, негізінен, қазақ халқының шежіресіне баса назар аударуымен ерекшеленетіндігі де айқындалып, шығарма қазақ халқының тарихын ғылыми негізде баяндау және қазақтың түп атасын анықтап ашып беру мәселесінде тарихи маңызы зор екендігі тілге тиек етіледі.

Тарих, этнография, тарихи оқиғалар, тарихи тұлғалар, тарихи аңыздар туралы құнды мәліметтер беріліп, қазақ тарихындағы деректер көзі болып табылатын ақын шежіресіндегі мағлұматтар мақалада нақтылы деректермен салыстырыла қарастырылып, ақынның қазақ әдебиетіндегі деректі прозаның дамуына қосқан үлесі жаңа көзқараста зерделенеді.

Түйін сөздер: қазақ тарихы, тарих пен әдебиеттегі сабақтастық, қазақ шежіресі, Ш.Құдайбердіұлы шығармашылығы, «Түрік, қырғыз-қазақ Һәм хандар шежіресі», қазақ рулары, деректі проза.

Кіріспе. Кез келген халықтың пайда болуы және қалыптасу тарихы, оның қағазға түсуі – өте ұзақ та күрделі құбылыс. Қазақ тарихының таңбалануында шежірелік шығармалардың атқаратын қызметі орасан зор. «Қазақ-ежелден көшпелі халық. Ал

көшпенділердің өз заңы, қалтқысыз салт-санасы бар. Елдің бірлігіне нұқсан келтірмей, ханды сыйлатып, батырды құрметтегіп, халықтың бүтіндігін бұздырмай келген заңнан бетер мықты бұлжымас дәстүрі мен салты бар екені белгілі. Сол салт қазақтың ұлттық бет-бейнесін, бар ізгі қасиеттерін сақтап, ұрпақтарды тәрбиелеп, қазақ деген халықты заманнан заманға жетелеп келеді. Салттың сақшысы болған тарихтың сом тұлғаларының бейнесін ел жадында сақтап, жас ұрпаққа жеткізді. Бұл ретте ұлттық әдебиеттің алар орны зор. Әдебиет арқылы бүгінгі жас буын тарихты тани алады» [1, 258].

Шежіре – дәстүрлі түрде қалыптасып, халықтың көкейінде ғасырдан-ғасырға жетіп, жалпыхалықтық сипат алып, ұлт тарихы болып қалыптасқан, қазақтың дәстүрлі мәдениеті тудырған тарихи ілім-білімдер жинағы, халықтық жады. Жазу-сызуы кешеуілдеп дамыған қазақ халқы үшін шежіренің маңызы зор. Өйткені, ол халықтың тарихы туралы ресми еңбекпен пара-пар.

Қазақ әдебиетінің тарихындағы шежірелік шығармалар – ұлттық сөз өнеріндегі алғашқы жазба үлгілері ғана емес, сонымен қатар тарихи оқиғаларды, тайпа мен рулық қатынастарды, қоғамның әлеуметтік құрылымын бейнелейтін маңызды деректер көзі болып табылады. Бұл шығармалар арқылы қазақ халқының рухани өмірі, мәдени дәстүрлері, құндылықтары және тарихи санасы кейінгі ұрпаққа жеткізіліп, әдебиет пен тарих сабақтастығы қамтамасыз етілді. Сонымен қатар, шежірелік туындылар фольклорлық материалдармен тығыз байланыста дамып, ұлттық сөз өнерінің көркемдік, поэтикалық және идеологиялық қырларын ашады.

Осы тұрғыдан алғанда, шежірелік шығармалар қазақ әдебиетінің қалыптасуы мен дамуына елеулі үлес қосып, жазба әдебиеттің алғашқы тарихи және мәдени негіздерін қалаған, ұлттық сөз өнерінің дамуына жол ашқан маңызды әдеби феномен ретінде қарастырылады. Олардың қатарында XV-XVII ғасырлардағы З.Бабырдың «Бабыр-нама», К.Бинайдың «Шайбани-наме», М.Х.Дулатидің «Тарих-и Рашиди», Қ.Балхидың «Тарихи-и Қыпшақ», Қ.Жалайырдың «Шежірелер жинағынан» бастап, XVIII-XX ғасырлардағы Қ.Толыбайұлының «Баба тілі», Ә.Баһадүрдің «Түрік шежіресі», Ш.Уәлихановтың «Қазақ шежіресі», А.Құнанбайұлының «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққаны туралы», Ш.Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі» және т.б. атауға болады. Соның ішінде, 1911 жылы Орынбор қаласында жарық көрген Ш.Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресінің» қазақ шежіресінің қалыптасу тарихына тигізетін әсері орасан зор.

«Шәкәрім қазақтың төл тарихының тамыр көздерін алыстан, сақ, ғұн заманынан іздеді» [2, 63]. Оның шежіресі нақтылығымен, ғылыми негізде жүйеленуімен, жалпы түркі халықтарының ата-тегінің түп төркінін қамтитындығымен де құнды еңбек. Өйткені, Ш.Құдайбердіұлы сол кездегі қазақ интеллигенциясының ішіндегі дәстүрлі шығыс білімімен қатар, орыс тілін білгендіктен, батыстық ілімді де меңгерген адам, Оның көркем тілмен тарихи шежіре жазуға білім деңгейі, көзқарас өресі толық жетті. Шежіреден ақынның шетел ғалымдарын біліп, олардың еңбектерімен таныс екендігі көреміз. «The policy of russification of the Kazakh people had negative consequences in terms of preserving the identity, religion, and traditions of the nation, as well as useful points in terms of the formation of the intelligence» [3, 2].

Әдістеме және зерттеу әдістері. Мақалада зерттеу материалы ретінде Ш.Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі» алынды. Жұмысты жазу барысында тарихи-салыстырмалы әдіс, талдау, жүйелеу және қорыту әдістері кеңінен қолданылды. Тарихи-салыстырмалы әдіс арқылы шежіреде берілген мәліметтер ресми тарих деректерімен салыстырылып, олардың шынайылығы мен дәлдігі бағаланды. Жекелеген ру аттары, олардың шығу тегі және тарихтағы рөлі талдау әдісі арқылы сараланып, әрбір деректің мәні мен контексті айқындалды. Жүйелеу әдісі негізінде шежіредегі тарихи деректер біріздендіріліп, құрылымдық тұрғыда топтастырылды, ал қорыту әдісі арқылы алынған нәтижелер талданды және нақты ғылыми тұжырымдарға айналды. Осы тәсілдер шежіредегі мәліметтерді ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерттеуге,

олардың тарихи, әлеуметтік және мәдени маңызын ашуға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, қолданылған әдістемелік тәсілдер қазақ әдебиеті мен тарихының сабақтастығын көрсетуге, шежірелік шығармалардың ғылыми тұрғыдан мәнін дәлелдеуге негіз болды.

Талқылау мен бақылау. Ш.Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі» еңбегінің екінші бөлігі - дәстүрлі рулар шежіресі. Енбектің бұл бөлігінде рулар генеологиясымен бірге толып жатқан қызықты аңыз-әңгімелер де берілген. Ш.Құдайбердіұлы өзінің шежіресінде Үш жүз жайлы айта келіп, Қаңлы, Қыпшақ, Қоңырат, Қара қырғыз, Керей, Найман, Уақ, Тарақты, Арғын руларына ерекше тоқталып, тарата айтады. Қаңлы тайпасы туралы шежіре былай сыр шертеді: «Қаңлы деген арбалы деген сөз. Ұйғыр ішінен қаңлы атанған: Бұлар бұрын бек көп ел болған. Ыстамболдағы Османлы түрік те қаңлы нәсілінен, бұлар да әр түрлі түрік нәсілінің ішінде бар. Біздің Орта жүзде әр жерде аз ғана бар. Кейінгі аталарын білмеймін» [4, 72].

Бұл жердегі шежіреде айтылған «Қаңлы-арбалы» интерпретация «Оғыз қаған» жырынан алынған, ал шын мәнінде «қан» сөзі «кем», яғни өзен сөзімен мағыналас болса керек [5, 204].

Қытай тарихнамасындағы қазақ тарихын зерттеген ғалым Т.З.Қайыркен қаңлылардың қытай деректерінде ертеден-ақ кездескенін айтып, «қаңлы» атауының Ш.Құдайбердіұлы айтқан «арба» деген сөзінен шыққанын растайды: «Қаңлының атауы олардың негізгі қатынас құралы биік арба (гаочэ) болғанына байланысты пайда болған» [6, 372].

Ш.Құдайбердіұлы шежіресінде қыпшақ тайпасы жайлы былай баяндалады: «Бұл қаңлыдан бөлініп, елсіз бос жерге кеткендіктен қыпшақ атанған, Мағынасы бос, шөл, елсіз деген сөз. Шыңғыс ханнан көп бұрын Еділ-Жайық маңына барып бір патшалы жұрт болып тұрғанда Жошы хан алып қаратқан, солардың атыменен ол жақ Дешті Қыпшақ атанған... Қыпшақтың азайған себебі, әр түрлі түрік халқына қосылып кеткендіктен, көбі ноғай менен өзбек болып кеткен» [4, 77].

«Қыпшақ» атауының төркіні туралы болжамдар да сан алуан. Қазақ аңыздарында қыпшақтар тоқсан екі баулы деп аталады. 92 баулы қыпшақ Одағы дәуірлеп тұрған кезде XI-XII ғасырларда Қыпшақтар «Қытай көп пе, Қыпшақ көп пе!?» деп мақтана мәтелдейді екен.

Зерттеуші Т.З.Қайыркен Шәкірім пікірін шындыққа шығарып, қыпшақтардың құрамында шынымен де көптеген қаңлылар өмір сүргенін, қаңлы мен қыпшақтың таңба-белгілерінен де олардың тығыз қарым-қатынасын байқауға болатынын атап өтеді [6, 360].

Ш.Құдайбердіұлының шежіресінде айтылған Қоңырат тайпасы Орта жүз ішіндегі алты арыстың біріне жатады: «Қоңырат басында Орта жүзде болған, онан соң Ұлы жүзге барған. Рашид-ад-дин менен Әбу-әл-ғазы хан сөзінше, Қоңырат Оғыз хан нәсілінен, дүрлігін деген таптың Жорлық мергенінің баласы, Қоңырат деген кісінің нәсілінен. Радловтың сөзінше, һәм қазақтың ескі сөзінше қоңырат - екі атаның баласы көк, көтенші деген» [4, 73].

Ақын еңбекте Қоңырат арысы Көктің ұлы, Көтенші деген екі тайпаға бөлінетіндігін айтады. Осы екі сөздің де түбірі, М.Тынышбайұлы жазғандай, көк сөзі дейді зерттеушілер. Көк (аспан) - Тәңірі деген ұғымда қолданылған. В.Радлов Көтеншіні «Көктәңше» деп жазады. Ғалым С.Аманжолов Көктің құсы немесе Көк тұңғышы болуы мүмкін дейді. Ал орыс зерттеушісі Н.Я.Коншин: «Үлкен Орда (Ұлы жүз) Үйсін және Қоңырат тайпаларынан тұрады деп жазады» [7, 168].

Ш.Құдайбердіұлы шежіресінде керейлер жайлы Рашид ад-дин, Әбу-әл-ғазы хан һәм Нажиб Ғасымбек, профессор И.Н.Березин, этнограф ғалым Н.А.Аристов пікірлерін келтіре кетіп, ру атауының шығуына байланысты «қаралар» деген сөзді дұрыс деп білемін дейді [4, 74]. Керей туралы жазған шежіресінің соңында Ш.Құдайбердіұлы былай дейді: «Жер жүзіндегі түрік нәсілді жұрттың көбінің ішінде керей бар. Шыңғыс хан кезінде керей ханы Оңхан деген еді» [4, 75], – дейді. Ш.Құдайбердіұлы айтып отырған Оң ханның бұрынғы аты - Тұғырлы. Цзинь патшалығы оған қытайша «Ван» атағын берді. Бұл атау қыр даладағы түркі-монғол халықтарының ауызекі тілінде «Оң» деп айтылатындықтан, оның үстіне, Тұғырлдың өзі бұрыннан хан деп аталғандықтан, бұдан соң, ел аузында «Оң хан» деп аталып кетті.

Орта жүзге жататын қазақ руларының арасындағы осы кезге дейін бағзы замандарда қолданылған атпен жасап келе жатқан рулардың бірі - наймандар. Найман руының шығу тегі туралы зерттеулер өте көп. Бұл туралы Ш.Құдайбердіұлы өзінің шежіресінде орыс ғалымдарының пікірлерімен келіспейтінін айтады: «Найман деген сөз туралы да әр түрлі сөз бар, профессор Березин найман деген мағол тілінше сегіз деген сөз, сегіз ру ел болғандықтан айтылған дейді. Аристов найман деген Катон өзенінің бір айрығы еді, сол өзен атыменен қойылған дейді. Орта жүздегі найманның бергі аталары туралы жазылған Спасский, Аристов, Маевский деген орыс жазушыларының сөзінде шатақ қаталары көрінеді» [4, 77].

Ш.Құдайбердіұлы пікірін отырғанын көптеген ғалымдар қолдайды. Жапондық ғалым С.Мураяма «Моңғолдардың құпия шежіресіндегі» наймандарға байланысты аталатын отызға жуық адам және жер-су аттары, оннан аса шен-шекпен, титул атауын сараптап зерттей келе олардың барлығы да ертедегі Орхон-Түрік тас жазуындағы жазбалармен сай келетіндігін дәлелдеп шықты [8, 55].

Ш.Құдайбердіұлының дерегінде Найман руы Софы мырзаның тұқымы дейді. Ш.Құдайбердіұлы айтып отырған Софы мырза қазақтың ауыз екі шежіресінде кездесе қоймайды. Алайда, бізге белгілі шежірелерде Найманның Өкіреш атану әңгімесі өте архаикалық түрде, қызықты қалпында сақталған. Ол бұл тайпаның көнелігін білдіреді. Найман шежірелерінің барлық нұсқаларына ортақ бір із бар: Найман екі әйел алған адам екен. Біріншісі Қырғауыл, екінші әйелі Ақсақал (Кейбір деректерде Ақсопы деп келеді). Сол Ақсопыдан «Өкіреш» атты ұлы болады. Найман шежіресі жайлы көптеген пікірлер, нұсқалар айтылса да негізгі сұлбасы ортақ. Желісі гомогенді, «бір ұрпақтан» болып шығады.

Уақ тайпасы туралы: «Уақ деген ел ескі шежірелерде жоқ. Абылай хан заманында ғана айтылады. Орыс жазушылары керейден шыққан ел болса керек дейді. Себебі орыс әскері алғаш жолыққанда керей, уақ аралас екен. Менің ойымша, уақ деген ұсақ ел деген сөзден», - дейді Ш.Құдайбердіұлы еңбегінде [4, 79 б.]. И.Г.Андреевтің, А.И.Левшиннің, Н.Я.Коншиннің еңбектерінде Керей мен уақты Уақ-Керей деп атап, бір тайпаға санайды [7, 36].

Моңғол шапқыншылығы дәуірінен кейін Уақ аты тарихта үш ғасыр бойы атаусыз қалады. XVI ғасырда қазақ даласында қалмақтармен болған соғыста аты аталатын батырлар арқылы уақ атауы тарих сахнасынан қайта көрінеді.

Орта жүзге кіретін рулардың бірі - Тарақты. Тарақты руының таралауы туралы Ш.Құдайбердіұлы былай дейді: «Орта жүз арғын ішінде Тарақты деген ел бар. Оның нәсілі кім екенін ешкім анықтап білмейді. Қазақ ішінде Тарақты - Арғынның «ноқта ағасы» деген бір сөз бар. Соған қарағанда, Тарақ таңбалы болып арғыннан бөлінген бір тап болса керек. Тарақты он екі ру: бәйбішеден төртеуі Әлі, Сары, Қыдыр, Жашы және бір қатыннан - Елеуке, Көгедей, Апай, Тоқтақұл, ең кіші қатыннан - Бөгеші, Бұлдырақ, Әйтей, Қосанақ» [4, 80].

Әдетте ру таңбалары рулар арасында қайталанбайды. Бір ғажабы, тарақ таңбасы үш жүзде де кездеседі: Ұлы жүзде Жалайыр, Орта жүзде - Тарақты. Кіші жүзде - Тама руларының таңбалары бірдей. Және, тағы бір таңқаларлығы, осы үшеуі де өз жүздерінің «ноқта ағасы» деп аталады. «... қазақ хандары шыққан төрелердің таңбасы да - тарақ. Яғни, «ноқта ағасы» елдерінің хандық билік төңірегіне де бір ынғайдан қатысы бар болуы әбден мүмкін» [9, 937].

Ш.Құдайбердіұлы шежіресінде Орта жүз руларының ішінде кеңінен тоқталған ру – арғындар.

Шежіреде арғын руының шығу тегі жайлы: «Арғын деген не себептен аталғаны туралы орыстың жазушылары әр түрлі сөз айтады. Соның ішінде қисындысы: «Түрік орхонский надписи» Ұлыг Ергин деген сөз сықылды көрінеді. Бұрынғы заманда осы Ұлыг Ергин деген тап мағол жұртының күншығысында жүрген. Оны қытайлар Баягу дейді. Берігірек заманда шежіреде Арғынның бөліне тұғыны Шыңғыс хан үлкен баласы Жошы менен онан

кішісі Шағатайға ел бөліп бергенде солардың қол астында Арғынұт деп аталды», - деген тұжырым бар [4, 81].

Шежіреде берілген мәліметтерге тарихшылар да назар аударып, арғын туының тарихы туралды ғылыми зерттеулерінде сілтеме жасаған [10, 2].

Ш.Құдайбердіұлы айтқан «Арғындар Шыңғыс ханға соғыспай қараған шығар» - бұл пікір дұрыс болса керек. Егер Карлұқ Арслан қаған Шыңғыс ханмен бейбіт тіл табысқаны рас болса, онда ол да рас. Арғындардың қарахан иеліктерінің құрамында көбінесе арғу қарлұқ атанып жүрген уақыты осы сияқты. Сонымен бірге, Арғын найман одақтас тайпалар, бірақ Ш.Құдайбердіұлы айтқан мәселе тарихи деректерде кездеспейді.

Тарихшы-ғалым М.Тынышбайұлы «Қазақ шежіресі» жинағында Арғындарды Шағатай ұлысының құрамында болғанын айтады: «Шағатай ұлысының құрамында болған Арғындар Темірдің 1376, 1389 және 1390 жылдардағы жойқын шапқыншылықтарына ұшырады: кейін 15 ғасырдың басында шығыстан жоңғарлардың шабуылы басталды да, 1456 жылы Арғындар бастысқа қарай кәдімгідей жылжып, Орыс ханның немересі Жәнібек ханның қарамағында болды. Арғындар арасында көшпелі өзбектердің ханы Әбілхайырға жақын жүргендердің қатарында қара қыпшақ Қобыланды мен Арғын руынан ел Ақжол деп аиаған Дайырқожа болған екен деген аңыз бар. Олар іштей жауласып, ақыры Дайырқожа Қобыландының қолынан қаза табады. Арғындар Әбілқайырдан Қобыландыны қысас қылып өлтіруге қолдарына беруін сұрайды, бірақ хан оны орындауға сескенген екен. Сонда Арғындар (және Керейлер) Жәнібек пен Керей сұлтанға ілесіп Әбілқайырды тастап кетеді» [11, 17].

Бұл оқиға бізге тарихтан белгілі. Қазақ хандығының құрылуын осы кезден бастап жүргендіктен, арғындар осы халықтың құрамындағы аға орынды алғаны күмәнсіз.

Ш.Құдайбердіұлы Орта жүздегі Арғын руының таралуын былай түсіндіреді: «Және менің өз ойымша, біздің осы Орта жүздегі Арғынның атасы Әбілғазы ханның шежіресіндегі айтатұғын Ойрат - Арғын аға деген кісінің нәсілі болса керек. Оның мәнісі мынау - Шыңғыс ханның кенже баласы Толу үлкен қаһан болған кезде, Ойрат атанған елден Арғын аға деген кісіні Хорасан деген жерге хан қойған. Сол мұсылманша 440 жылы, орысша 1262 жыл еді. Он жылдан соң, Арғын аға өлген соң, Толудың баласы Мәңке хан Арғын ағаның орнына өзінің інісі Хилләку яғни қазақша Әлеке ханды жіберген. Бұл Арғын аға Ойрат табынан дейтұғыны бұрынырақ мағұлдар ұйғыр, татарларды жеңіп қуғанда жерін қимай отырып қалғандар Қалмақ Ойрат атанғандықтан, бұл Арғын аға сондағы қалмақ атанып қалған елдің ішіндегі Байергін яки Ұлыт Ергін атанған Арғыннан болса керек. Және біздің үлкен атамыз Құнанбай қажы марқұм Арғын аға хан болған кісі екен деуші еді» [4, 83].

Ш.Құдайбердіұлы айтып отырған Ойрат Арғын аға Иран өлкесін билеген беглер бек, бірақ оның арғын руына тікелей қатысы жоқ. Сонымен бірге «Құнанбай қажының Арғын аға хан болған кісі» деген мәліметі үш мәселені нұсқауы мүмкін. Бірінші, егер әңгіме ойрат Арғын аға жөнінде болса, оның Иран жеріндегі билігі ханнан кем болған жоқ. Екіншіден, Хулагу тұқымынан да Арғын атты билеуші біраз жыл осы өлкеде билік құрды, үшіншіден арғын ішіндегі кейбір рулардың ғұндардың билеуші үштік әулетіне енгені деректерден белгілі.

Арғын атты рулар ноғай, өзбек, қырғыз, түрікмен, қазан татарлары, қырым татарларының құрамында бар.

Ерте заманнан қазақтар малдың жайылымына қарай жазда жайлауға, қыстың күні қыстауға, яғни бір жерден екінші жерге көшіп-қонып жүрген кезде елімізге көрші отырған елдер қоңсы қона бастаған. Мысалы өзбек, түркімен, татар, қырғыз, тәжіктердің кейбір тайпалары қыз алысып, қыз беру арқылы қазақпен жақындасып кеткен. Қазақта Жүзге кірмейтін Қожа, Төре, Сұнақ, Қалаген, Төленгіт рулары бар. Ел ауызында Қожа мен Сунақты – арабтан, Төре – монғолдан, Төленгіт – қалмақтан тарайды дейді.

Төленгүт руының шығуы туралы: «Төленгүт деген елдің нәсілі Алтайдағы Тиліт көліндегі Алтайский-Горный қалмақ, яғни Алтайдағы тау қалмағы деп орыстардың айтатұғын қалмақ нәсілінен. Біздің қазақ бұл Орта жүздегі Төленгіт деген елді, арғындардың атасы

Дайырқожаның құлы дейді. Ол сөз рас болса, қалмақты қазақ шапқанда, тұтқын болған төлеңгіт-қалмақ болады. Әбілғазы хан сөзіне қарағанда да Ойрат атанған қалмақтан және хан Төлеңгіт деген бір сөз бар. Ол нағыз Төлеңгіт емес, ханға жиылғандар деген сөз», - дейді Ш.Құдайбердіұлы шежіресінде [3, 80].

Зерттеуші М.Қайыржан қажы өзінің «Қазақ» атты еңбегінде: «Төлеңгіттер – дәстүрлі қазақ қоғамындағы ақсүйек-төрелерге (хандар мен сұлтандарға) қызмет етуші адамдардың әлеуметтік қауымы. Мысалы, Абылай ханмен 1000-нан астам төлеңгіттер отбасы көшіп-қонып жүрген», - дейді [12, 46].

Нәтижелер. Қазақ қоғамындағы рулық жүйе – тарихи-әлеуметтік, мәдени және этникалық тұрғыдан аса күрделі әрі көпқырлы құбылыс. Қазақ дүниетанымында «рудан тыс адам жоқ» деген түсінік тек әлеуметтік жіктелуді ғана емес, әрбір адамның өз тегін, ата-бабасын, шыққан тамырын тануға деген ұмтылысын білдіреді. Бұл – ұлттың тарихи жадын сақтаудың, ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз етудің маңызды тетігі. Рулық шежіре арқылы әрбір қазақ өзінің жеті атасын біліп, ата-бабаларымен рухани байланысын үзбей, тарихи санасын қалыптастырады. Мұндай жүйе тек генеалогиялық ақпаратты ғана емес, сонымен қатар ұлттың мәдени кодын, дүниетанымын, салт-дәстүрін сақтаушы құрал ретінде қызмет атқарады.

Рулық құрылым қазақ қоғамында тек туыстық қатынастарды реттеуші жүйе ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік ұйымдасу формасы ретінде де маңызды рөл атқарды. Ол қоғамдық қатынастарды реттеуде, құқықтық нормаларды (әдет-ғұрып заңдарын) қалыптастыруда, әлеуметтік жауапкершілік пен өзара көмек дәстүрін орнықтыруда негізгі тетік болды. Рулық бірлік – қазақ қоғамындағы ынтымақ пен тұтастықтың негізі ретінде қарастырылып, ұлттың ішкі тұрақтылығын қамтамасыз етті. Бұл тұрғыдан алғанда, рулық жүйе ұлттық бірегейліктің маңызды құрамдас бөлігі, мемлекеттіліктің тарихи іргетасы ретінде бағаланады. Қазақ халқының этникалық құрылымындағы ерекше құбылыс – үш жүз жүйесі. Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші жүзге бөліну тарихи-географиялық, саяси және этникалық факторлардың ықпалымен қалыптасқанымен, олардың барлығы түптеп келгенде біртұтас халықтың құрамдас бөліктері болып табылады. Әрбір ру өз шежіресін белгілі бір атадан таратып көрсеткенімен, бұл таралымдар ақыр соңында үш жүздің біріне, одан әрі ортақ түп негізге барып тіреледі. Бұл – «бар қазақ бір атадан тараған» деген тұтастық идеясын білдіретін маңызды концепция. Аталған ұғым қазақ қоғамындағы бірлік, туыстық, ортақтық сезімдерін нығайтып, этникалық тұтастықты сақтауға қызмет етті.

Түркі халықтарының шығу тегі мен туыстық байланыстарын зерттеуде шежірелік деректердің маңызы ерекше. Осы тұрғыдан алғанда, Шәкәрім Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі» еңбегі ғылыми айналымда маңызды орын алады. Бұл еңбек – тек шежірелік деректер жинағы ғана емес, сонымен қатар түркі халықтарының тарихи-этникалық қалыптасуын, олардың арасындағы туыстық байланыстарды, саяси-әлеуметтік құрылымдарын кешенді түрде сипаттайтын құнды ғылыми туынды. Шәкәрім еңбегінде тарихи деректер, ауызша шежіре материалдары, жазба деректер мен авторлық пайымдаулар үйлесімді түрде тоғыстырылған.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, шежіре - бұл халқымыздың ата тегінің таралуын, шығу тегін дәлелдейтін маңызды ақиқаттық жол. Ш.Құдайбердіұлының шежіресі қазақ халқының тарихын дұрыс баяндау және қазақтың түп атасын анықтап ашып беру мәселесінде ешқашан тарихи маңызын жоғалтпайтын баға жетпес асыл мұра. «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі» қазақ тарихын көркемдік сипатпен бейнелеп берген әрі тарихи, әрі әдеби туынды, ал оның атторы Ш.Құдайбердіұлын қазақ мемлекеттілігінің тарихы бойынша ең үздік және зәру кітаптың авторы деп санауға толық негіз бар. «Шәкәрімнің шығармалары –оның ақындық, азаматтық, ойшылдық және данышпандық бейнесін мәңгілікетіп, оны қазақ руханиятының ең биік тұғырларының біріне қоятын құнды мұралар» [13, 257].

Ш.Құдайбердіұлының шежіресінде қазақ халқының жалпы тарихына, тіл мен әдебиетіне, этнографиялық ерекшеліктеріне қатысты маңызды мәліметтер молынан

берілген. Сонымен қатар, шежіреде тарихи тұлғалардың өмірі мен қызметі, ру-тайпалық құрылымдар, әлеуметтік қатынастар, саяси оқиғалар сияқты әлеуметтік және тарихи мәселелер де жан-жақты сипатталған. Бұл туынды өз құндылығын бүгінгі күнге дейін жоғалтпай, қазақ қоғамының тарихи санасын зерттеуде және ұлттық мәдениеттің сабақтастығын көрсету барысында сенімді дерек көзі болып есептеледі. Шежіре деректері әдебиеттану, тарих, этнография және фольклортану саласында ғылыми зерттеулер жүргізу үшін таптырмас материал болып табылады, себебі онда көрсетілген әрбір оқиға мен тұлға дәуірдің әлеуметтік-саяси контекстімен тығыз байланысты баяндалған. Осы тұрғыдан алғанда, Ш.Құдайбердіұлының шежіресі қазақ әдебиеті мен тарихын кешенді түрде зерттеуге, дәстүрлі мәдени құндылықтарды, халықтық дүниетанымды және рухани мұраны ғылыми тұрғыда бағалауға мүмкіндік береді. «Бүгінгі қоғам-күрделі сипатымен ерекшеленуде. Ғаламдық жаһандану жағдайында өткенді таразылап, рухани қуаттандыру-ең басты мәдени міндеттердің біріне саналуда»[14, 142]. Ендеше, «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресіндегі» мұндай деректер қазақ халқының тарихын, әдебиетін және мәдениетін кешенді түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Олар белгілі бір тарихи кезеңдердегі оқиғалар, ру-тайпалық қатынастар, әлеуметтік құрылымдар мен басқару жүйесі туралы нақты мәліметтерді қамтып, жеке мәселелерді айқын түсінуге жол ашады. Сонымен қатар, шежіреде берілген деректер әдебиет тарихындағы кейбір жеке тақырыптарды, атап айтқанда ауыз әдебиеті үлгілерінің шығу тегін, шежірелік пен эпикалық шығармалардың сабақтастығын, белгілі тұлғалардың шығармашылық және қоғамдық қызметін нақтылау үшін маңызды болып табылады.

Бұл туынды ғылыми тұрғыдан тарихи фактілер мен әдеби-мәдени құбылыстар арасындағы байланыстарды анықтауға, дәстүрлі мәдени құндылықтар мен ұлттық сананың қалыптасуын зерделеуге ықпал етеді. Осылайша, Ш.Құдайбердіұлының шежіресі қазақ тарихын, әдебиетін және мәдени мұрасын жан-жақты түсіну үшін сенімді және негізді дерек көзі болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Нурланова А.Н., Мешимбаева Б.Ш. Абай мен Шәкәрімді тоғыстырған ар ілімі //Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2021. - №1(75). – Б. 257-261. DOI: <https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-7804.44>
- 2 Тұрсын Х., Исин А., Таракчы В. Қазақ-түрік мәдени байланыстарындағы Шәкәрім Құдайбердіұлы// ҚазҰУ Хабаршысы. Тарих сериясы. – 2017. – No 2 (85). – Б. 56-65. <https://bulletinhistory.kaznu.kz/index.php/1-history/issue/view/16/2-85-2017>
- 3 Daurenbekova Laura N., Kartayeva Aizhan M., Zhumatayeva Zeinep N., Bekenova Gulnara Sh., Nurlanova Assem N. The first educational directions and issues of literary translation in the Kazakh steppe // Cadernos de Tradução. – 2024. – Vol. 44, Iss. 1. – P. 1-12. DOI: <https://doi.org/10.5007/21757968.2024.e95583>
- 4 Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі. – Астана: Алтын кітап, 2007. – 270 б.
- 5 Хайдар Ә. Қаңлы (тарихи шежіре). – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 352 б.
- 6 Қайыркен Т.З. Қытай тарихнамасындағы қазақ тарихы: Тарихнамалық талдау. – Алматы: Дәуір, 2022. – 784 б.
- 7 Қарасаев Ғ. Қазақстанның шығыс өңірі XVIII-XX ғасыр басындағы батыс, орыс зерттеушілері шығармаларында, ғылыми-көпшілік басылымдары деректерінде. – Өскемен: Медиа-Альянс, 2006. – 392 б.
- 8 Қиянатұлы З.Моңғол үстіртін мекен еткен соңғы түркі тайпалар: IX-XI ғасыр. – Астана: Елорда, 2001. – 208 б.
- 9 Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі. – Алматы: Атамұра, 1994. – 160 б.
- 10 Ақанов М. Арғын тайпасының шығу тегі // Қазақстан тарихы. – 2007. - №5. – 17-23 бб.
- 11 Тынышбайұлы М. Қазақ шежіресі. – Целиноград: Қаламгер, 1991. – 92 б.

12 Макин Қ. Қазақ. – Алматы: Тамыр, 2018. – 64 б.

13 Тұрсынханова Қ.Қ., Мұқажанова Р.М. Шәкәрімнің ақындық кітапханасы // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. – 2024. – No 4. – 249-257 бб. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-4.24>

14 Саурықов Е.Б., Тамабаева Қ., Елубаева Р. Шерхан Мұртаза мен Шәкәрім Құдайбердіұлы діни тұжырымдарындағы ортақ сарындар // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. – 2025. – No 1. – 142-151. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2025-1.14>

А.Қ. СЕЙПУТАНОВА

Восточно-Казахстанский университет имени С.Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан

А.Н.НУРЛАНОВА

Казахстанско-Американский свободный университет,
Усть-Каменогорск, Казахстан

**ИСТОРИЧЕСКИЕ СВЕДЕНИЯ О КАЗАХСКИХ РОДАХ В «РОДОСЛОВНОЙ ТЮРКОВ,
КЫРГЫЗОВ, КАЗАХОВ И ИХ ХАНОВ» Ш. КУДАЙБЕРДЫУЛЫ**

Аннотация. В статье рассматривается произведение Шакарима Кудайбердыулы «Родословная тюрок, кыргызов, казахов и их ханов» как важный источник, отражающий вклад поэта в развитие казахской письменной историко-художественной традиции. Особое внимание уделяется сопоставлению изложенных в произведении сведений с историческими фактами, проводится научно-теоретический анализ генеалогических данных о казахских родах. Летописные произведения в истории казахской литературы рассматриваются как первые образцы письменности и важнейший этап становления национального литературного искусства. Подчеркивается значение труда Ш.Кудайбердыулы в формировании представлений о происхождении казахского народа, развитии исторической памяти и национального самосознания.

В статье доказывается, что «Родословная тюрок, кыргызов, казахов и их ханов» не только отражает казахское мировоззрение, но и служит значимой источниковой базой для изучения национальной истории. Генеалогический труд Шакарима Кудайбердыулы отличается точностью, системностью и научным подходом, охватывая как родословную казахского народа, так и общее происхождение тюркских народов.

Произведение содержит ценные сведения по истории, этнографии, описания исторических событий, личностей и легенд. Эти данные соотносятся с научными источниками, что позволяет по-новому осмыслить вклад Шакарима Кудайбердыулы в развитие казахской документальной прозы.

Ключевые слова: казахская история, преемственность в литературе и истории, хроника, Шакарим Кудайбердыулы, родословная, тюркские народы, казахские роды, документальная проза.

A.K. SEIPUTANOVA

S.Amanzholov East Kazakhstan University, Oskemen, Kazakhstan

A.N. NURLANOVA

Kazakhstan-American Free University, Oskemen, Kazakhstan

HISTORICAL FOUNDATIONS OF INFORMATION ABOUT KAZAKH TRIBES IN SH. QUDAIBERDIYULY'S "GENEALOGY OF THE TURKS, KYRGYZ-KAZAKHS AND KHANS"

Annotation. This scientific article examines the contribution of Shakarim Qudaiberdiyuly, a prominent poet of Kazakh poetry, to the development of Kazakh written historical literature through his work "Genealogy of the Turks, Kyrgyz-Kazakhs and Khans". The study focuses on the historical foundations of the information provided about Kazakh tribes in this genealogy. The correspondence between the poet's records and established historical data is analyzed using reasoned arguments, and the genealogical information is examined from a scholarly and theoretical perspective.

Genealogical works in the history of Kazakh literature represent the earliest examples of national written art. These texts, which laid the foundation for the written literary tradition, are evaluated within the framework of historical development in literature.

Shakarim Qudaiberdiyuly's genealogy has had a significant impact on shaping the history and origin narratives of the Kazakh people. The article argues that the genealogy serves as an important source of Kazakh worldview and historical knowledge. Through examples, it is shown that this work holds substantial value for national history.

Qudaiberdiyuly's genealogy is distinguished by its structured, scholarly approach and its broad coverage of the Turkic peoples' ancestry, while paying particular attention to the Kazakh lineage. The study emphasizes its historical significance in scientifically presenting Kazakh history and clarifying ancestral origins.

Valuable data on history, ethnography, historical events, figures, and legends are presented in the genealogy, and these are compared with concrete sources. The poet's contribution to the development of documentary prose in Kazakh literature is explored from a new perspective.

Keywords: Kazakh history, continuity of history and literature, Kazakh genealogy, Shakarim Qudaiberdiyuly's works, Genealogy of the Turks, Kyrgyz-Kazakhs and Khans, Kazakh tribes, documentary prose.

References

1. Nurlanova A.N., Meşimbaeva B.Ş. Abai men Şäkärımdı toğystyrğan ar ılımu//Abai atyndağy QazĪPU Habarşysy. Filologia seriasy. – 2021. – №1(75). – B. 257-261. DOI: <https://doi.org/10.51889/2021.1728-7804.44>
2. Türsyn H., İsin A., Tarakchy V. Qazaq-türık mädeni bailanystaryndağy Şäkärım Qūdaiberdiūly// QazĪU Habarşysy. Tarih seriasy. – 2017. – No 2 (85). – B. 56-65. URL: <https://bulletin-history.kaznu.kz/index.php/1-history/issue/view/16/2-85-2017>
3. Daurenbekova Laura N., Kartayeva Aizhan M., Zhumatayeva Zeinep N., Bekenova Gulnara Sh., Nurlanova Assem N. The first educational directions and issues of literary translation in the Kazakh steppe // Cadernos de Tradução. – 2024. – Vol. 44, Iss. 1. – R. 1-12. DOI: <https://doi.org/10.5007/2175-7968.2024.e95583>
4. Qūdaiberdiūly Ş. Tūrik, qarğyz, qazaq hām handar şejiresi. – Astana: Altyn kitap, 2007. – 270 b.
5. Haidar Ä. Qañly (tarihi şejire). – Almaty: Daik-Pres, 2004. – 352 b.
6. Qaiyrken T.3. Qytai tarihnamasynndağy qazaq tarihy: Tarihnamalyq taldau. – Almaty: Däur, 2022. – 784 b.
7. Qarasaev Č. Qazaqstannyñ şyğys öñiri XVIII-XX ğasyr basynndağy batys, orys zertteuşıleri şyğarmalarynda, ğylymi-köpsilik basylymdary derekterinde. – Öskemen: Media-Äläns, 2006. – 392 b.

8. Qianatūly Z. Моңғол үстіртін мекен еткен соңғы түркі тайпалар: ІІІ-ІІІІ ғасыр. –Астана: Елорда, 2001. – 208 б.
9. Beisenbaiūly J. Qazaq шежіресі. - Almaty: Atamūra, 1994. - 160 б.
10. Aqanov M. Arğyn taipasynyñ syǵu tegi // Qazaqstan tarihy. - 2007. – №5. – 17-23 bb.
11. Tynyşbaiūly M. Qazaq шежіресі. – Selinograd: Qalamger, 1991. – 92 б.
12. Makin Q. Qazaq. – Almaty: Tamyr, 2018. – 64 б.
13. Türsynhanova Q.Q., Mūqajanova R.M. Şäkärimniñ aqyndyq kıtaphanasy // Eurazia gumanitarlyq institutynyñ Habarşysy. – 2024. – No 4. – B. 249-257. DOI: <https://doi.org/10.55808/19994214.2024-4.24>
14. Sauryqov E.B., Tamabaeva Q., Elubaeva R. Şerhan Mūrtaza men Şäkärim Qūdaiberdiūly dıni tūjyrymdaryndaǵy ortaқ saryndar // Eurazia gumanitarlyq institutynyñ Habarşysy. – 2025. – No 1. – B. 142-151. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2025-1.14>

Авторлар туралы мәлімет:

Сейпутанова Айымгуль Камзановна – филология ғылымдарының кандидаты, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің қауымдастырылған профессоры, Өскемен, Қазақстан.

Сейпутанова Айымгуль Камзановна – кандидат филологических наук, профессор Восточно-Казахстанского университета имени С.Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Seiputanova Ayymgul Kamzanovna – Candidate of philological sciences, Professor of S.Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Нурланова Асем Нурланкызы – филология ғылымдарының кандидаты, Қазақстан-Американдық еркін университетінің профессоры, Өскемен, Қазақстан.

Нурланова Асем Нурланкызы – кандидат филологических наук, профессор Казахстанско-Американского свободного университета, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Nurlanova Asem Nurlankyzy – Candidate of Philological Sciences, Professor, Professor of the Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.